

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК

STATE LANGUAGE

*Рысбаев С.
д.п.н., профессор
Кыргызской Академии Образования*

«ЖОМОК ТЕРАПИЯСЫ» ТЕХНОЛОГИЯСЫ ЖАНА АНЫ ПРАКТИКАДА КОЛДОНУУ ЫКМАЛАРЫ

ТЕХНОЛОГИЯ «СКАЗКА ТЕРАПИЯ» И МЕТОДЫ ЕЕ ПРИМЕНЕНИЯ НА ПРАКТИКЕ

Rysbaev S.

TECHNOLOGY OF «FAIRY TALE THERAPY» AND ITS METHODS OF USING IN PRACTICE

Аннотация: Макалада «жомок» термининин пайда болушу иликтенүү менен, терминдин так маанисин ачууга аракет жасалган. Жомоктун тарбиялык таасиринен улам жана ал аркылуу «жомок терапиясы» түшүнүгү келип чыккандыгы айтылган. Анын маани-маңызы, мүнөздүү белгилери, психотерапия менен байланышы аныкталган. Окуучулар менен «жомок-терапиясы» технологиясы боюнча иштөөнүн жолдору, аны жүзөгө ашыруу механизмдери, этаптары, ага коюлган талаптар тууралуу кеңири сөз болгон.

Аннотация: В статье говорится о происхождении термина сказка, ее воспитательном потенциале, разъясняется значение, сущность и отличительные особенности направления, называемого «сказка-терапия». Кроме того, подчеркивается его связь с психотерапией, раскрываются технология и методика ее применения. Автор указывает на возможные пути практической реализации, подробно описывает ее этапы и основные требования к методике подачи и использования в процессе изучения сказок.

Annotation: This article is about the origin of the term fairy tale, its educational potential, clarifies the meaning, essence and distinctive features, called "fairy tale therapy". In addition, it emphasizes the relationship with psychotherapy, discloses a technology and method of its use. The author points to possible ways of practical implementation, describes in detail the stages and the basic requirements for methods of delivery and use in the process of studying fairy tales.

Түйүндүү түшүнүктөр: жомок, жомок терапия, психотерапия, психоаналитика, психокоррекция, жомок окуу ыкмалары, жомок талдоо, жомок жазуу, жомоктун тарбиялык таасири, адам сапаттары, тарбия ыкмалары, тарбия каражаты.

Ключевые слова: сказка, сказка терапия, психотерапия, психоаналитика, психокоррекция, приемы чтения сказки, анализ сказок, написание

сказок, воспитательные влияние сказок, качества человека, приемы воспитания, виды воспитания.

Key words: fairy tale, fairy tale therapy, psychotherapy, psycho analytics, psycho correction, methods of reading fairy tales, analysis of fairy tales, writing fairy tales, educational influence of fairy tales, human qualities, methods of upbringing, types of upbringing

Деги, «жомок» дегендин өзү эмне? Аны адамдар кайдан таап алган дагы, балдарына эмне үчүн кылымдар бою саймедиреп айтып келишти экен? Албетте, жомок өзүнүн жаралган күнүнөн тарта, адамдардын эрмеги да, тарыхы да, уламышы да, мектеби да, китеби да болуу менен, муундан – муунга өтүп, жаңы муунга дүйнө таанытып, тарбиялап жана өнүктүрүп келгени ырас. Ал жомоктордо баары болгон: чындыгы да, апырмасы да, фантазиясы да болгон. Ошон үчүн «Жомок-апыртманын казынасы, ойдон чыгарылган нерсе» («Бул ким, ал эмне?» китеби, Б.,2004, 260-б.) катары каралып, жомок бүгүн да ушул таризде, ушундай багытта изилденип келет. Бирок, элибиздин аң сезиминде жашап келген бул «жомок» аттуу керемет рухий булактын өзү эмнеде, «жомок» аттуу терминдин маани-маңызы кандай, ал кайдан жүрүп «жомок» деген аталышка ээ болгон?-деген суроо кызыктырбай койбойт.

Орус тилинде «сказка» термини «сказать» этиш сөзүнөн улам келип чыкканы байкалат да, кыргызча *айтуу, баяндоо* (К.Юдахин, Русско-кыргызский словарь, 778-б.) дегенди түшүндүрөрү маалым. Ал эми ушул эле терминдин Кыргызча-орусча сөздүктөгү берилишин карап

көрсөк, анда «*Жомок-былина*, произведение богатырского эпоса, *жомокто*-повествовать, рассказывать, *жомоктоо*-изложение, *жомокчу*-творец, сказитель (К. Юдахин, «Кыргызча-орусча сөздүк», 259-б.) деген сыпаттамалар берилген.

Кыргызда «жомок» сөзү менен синонимдеш болгон «жомосунан айтуу» (жалпы жонунан айтуу, үстүртөн айтуу, үстүрт кеп кылуу), «жоромолдотуп айтуу» (божомолдоп айтуу) деген сөздөр кездешет. Бул тууралуу К.Юдахин да сөздүгүндө жазат, анда: *жоромолдо* – предположение, *гипотеза* - деп таржымалданган.

Ушул эле «жомок» сөзү «Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө» мындайча туюнтулган: жомок-1.ойдон чыгарылган, окуялары апыртмалуу, фантазиялуу көрсөтүлүп, баяндоо иретинде айтылган чыгарма, 2.чындыкка жатпаган ар кандай апырмалуу баяндама, кеп. (аталган сөздүк, Ф.1984, 345-б.) Ошол эле жерде «Жоромоло» сөзү да келтирилип, ал диалектилик сөз катары бааланып, «жалпы жолунан, үстүртөн айтуу» деп түшүндүрүлгөн.

Ал эми, улуттук балдар адабиятыбызды изилдөөчү М. Түлөгабылов да жомок терминине мындайча түшүндүрмө бергени бар: «Элдик оозеки чыгармачылыкта ар кандай табигый кубулуштарды, жаратылышты жана турмуштук көрүнүштөрдү окуя, мүнөз, элес аркылуу баяндоо ыкмасы менен туюнтулуп келген көркөм форма жомок болуп эсептелинет» («Кыргыз балдар адабиятынын тарыхы», Б., 1991, 73-б.).

Демек, ушулардан улам, «жомок» термини кайдан келип чыкканын божомолдоого болот, т.а. ал сөздүн жаралыш теги- «*жомо*» деген сөздө болуу керек; *жомо* сөзү балким, адегенде, *жондотуп*, *үстүртөн*, *жалпы жонунан*, демек, *жомосунан* айтылган баянды түшүндүргөндүр; анан ал *жомо* сөзүнө –ык мүчөсү уланып, жомок сөзүнө өтүп, заттык маанини түшүндүргөн элдик терминге айланган («жама, жамап айт» сөзүнө да -ык мүчөсү жалганып, «жамак» термини келип чыккан сыңары) болуу керек.

Мейли, ушундай эле болсун. Кантсе да, жомок тууралуу ким гана, айталы, Х.Андерсенби, же Ш.Перро мүнөздөмө береби, А.Пушкин же М.Горкий да ага кандай баа берет. Албетте, алардын баарында жомоктун тарбия үчүн айтылганы, ал элдик тарбиянын баа жеткис куралы болгондугу белгиленет... Кеп анда эмес. Кеп жомок адамга эмне үчүн керек? Анын адамга кандай терапевтивдик пайдасы бар?

Соңку кездерде «тарбия» термини адамды жакшы сапаттарга үндөө, жакшы жүрүм-турумга үйрөтүү сыяктуу иш-аракеттер менен бирге, аны жаман илдеттерден арылтуу, анын жан жүйнөсүн тазалоо түшүнүгү менен да байып баратканын байкайбыз. Демек, адамды тарбиялоо иши аны

жаман оору сыяктуу илдеттерден «арылтуу» – аны ошол илдеттерден «сакайтуу», «дарылоо» сыяктуу түшүнүктөр менен маанилеш айтылып да, баалана да баштады.

Ушундан улам, дүйнөлүк психология менен педагогика илиминде «жомок дарылайт» деген түшүнүк кеңири таралып, «жомок терапиясы» деген термин дамаамат айтыла баштады.

Деги, «жомок терапиясы» деген эмне? Анда кандай идея камтылып жатат? Көрсө, «жомоктерапия» идеясы, көпчүлүк убакта, балага тарбия же билим берүүдө, ал тургай, аларды өнүктүрүү маселелеринде, ошондой эле психотерапияда тренингдер аркылуу таасир этүүдө көп колдонулуп жүргөнү мында экен.

1. Жомоктун маанилүүлүгү- эзелтеден бери ооздон-оозго өтүп келаткан элдик тарбия каражаты экендигинде, ал аркылуу муундан-муунга элдик мораль, жүрүм-турум этикасынын нормалары берилип келгендигинде. Анткени эл улам кийинки муунун ошол элдик этикалык нормаларга ылайык туура тарбия берип келген. Ал нормалар жомоктордун, уламыштардын, болуштардын мазмунунда чагылдырылган, камтылган.

2. «Жомок терапия» – адамды өнүктүрүүнүн да бир каражаты, жолу. Жомок угуу учурунда, аны уккан соң талкуулоо учурунда же балдар өзүлөрү жаңы жомок ойлоп табууда алардын кыял чабыты өсөт, акыл –ой жөндөмдүүлүгү менен бирге чыгармачылык шыгы өркүндөйт. Жаңы бир багытта ойлоноууга умтулат, жаңы жол табууну (креативдүү ой жүгүртүү) кыялданат, турмуштук проблемаларын жомок аркылуу жаңыча ык менен чечүүнүн жолун издейт.

3. «Жомок терапия» - бул, башканын турмуштук практикасынан үлгү алууга баланы тарбиялоо. Анткени жомок эзелтеден берки элдин турмуштук тажрыйбасы, анын тарыхы, таржымалы эмеспи, алардын башынан өткөргөн окуялары, кубанычы менен кайгысы, жеңилүүсү менен жениши, алардын жакшы сапаттары менен жаман сапаттарынын чагылдырган элдик күзгүсү, ийгилиги менен кыйынчылыгынын себептери, анын алардын элдик сценарийи дагы. Ошондуктан, психологдор балдар жомок окуганда бир гана ирет эмес, шашпай жана ой жүгүртүп бир нече ирет окуп чыгууну, анан ал тууралуу ойлоноуну, толгонууну сунушташат. Эми алардагы окуяларга өзүлөрүнүн турмушун, көз караштарын салыштырып, жыйынтык чыгаруу тапшырмасын беришет.

4. «Жомок терапия» деген - психотерапиянын да дал өзү. Психотерапевт өзүнө келген, балким, жан дүйнөсү жабыркап, депрессияга учурап андан азап чеккен «пациентинин» психикасын жомок менен дарылоону көздөйт. Анын пациент

менен иштөөсүнүн формалары да түрдүү, балким ар бири менен жекече иш жүргүзөт же тайпа түрүндө иштешет; алар адегенде, кызыктуу жомокторду угушат, андан соң талкуулашат, жаңы жомок ойлоп чыгарышат, бүткөн жомокту улантып жазышат же дагы башка иштерди аткаруу менен ойлорун жыйынтыктоо сыяктуу иш-аракеттер жүрөт.

Жомок ойлоп табуунун өзү- өзгөчө кызык жүрөт, анда жомок: алардын турмуш практикасында жаңы жолду табууга багыт көргөзөт же ага жардам берет. Мындайда ар бир пациент өзүнүн жаңы жомогун жазууда өзү калаганындай, өзүнүн турмушундагыдай баштап, өнүктүрүп, жыйынтыктап, өзү турмуштан эмне көрсө, ал окуяларын жомогуна камтып, турмушунан жакшы жана жаңы жолду табууну көздөйт жана жаңы жомогунда өз турмушунун жакшы жакка умтулуусун кыялданып жазат. Ошону менен өзүнүн ички дүйнөсү, кайгысы менен кубанычын, ийгилиги менен кемчилигин айтып алат, кемчилигин түзөөнү көздөйт, ийгилигин улантууну кыялданат, көңүл «дартын» айыктырат.

Ошондуктан, жомок терапиясынын талаптарына жараша иштөөдө психотерапевт Т. Зинкевич-Евстигнееванын сунуштарын өркүндөтүү менен, адамдын өзү жомок жазуусунун маанимаңызы, анын турмуштук ролу тууралуу төмөндөгүдөй методикалык жолдорду сунуштагыбыз келет:

1. Адегенде, класста балдар менен жомок окуу жана аны талкуулоо иштерин ырааттуу жана максаттуу жүргүзүү, андагы идеяларды табуу, проблемаларды чечүү жолун издөө, каармандардын образдарын, мүнөздөрүн талдоо;

2. Жаңы жомок жазуу. Ар бир бала өз турмушу тууралуу ойлоноу, турмушундагы проблемаларын талдап чыгуу, жаңы жомок үчүн өз турмушунан ылайыктуу тема табуу, андан улам, айта турган идея издөө, каармандарды ойлоп табуу, образдарды түзүү, аларды сыпаттоо менен образдарды түзүү, мүнөздөрүн, кылык-жоруктарынын сыпаттоо;

3. Жомокту жазып бүткөн соң, бири-бирине окуп берүү, аларды инценировкалоо, сахналаштыруу, театралдаштыруу, мисалы: куурчак театрына ылайыктап кайра иштеп чыгуу, каармандарынын ролун аткарып санага коюу, айта турган идеяны ишке ашыруу;

4. Акырында, жомоктун тарбиялык таасирдүүлүгүн байкоонун жолун издөө максатында, класста чогуу аңгемелешүү, сырдашуу (арттерапевдик иш жүргүзүү), т.а. ал бала ким болсо да, жаңы ал жомокту эмне ушундай мазмунда, кандай максатта жазды, жазган жомогу өзүнүн турмушу менен, келечек идеалдары менен кандай байланышы бар, айтайын деген ою кандай,

образдарын эмне үчүн ошондой түздү, эмне үчүн ошондой каармандарды ойлоп тапты?...ж.б. боюнча ой бөлүшүү.

Булардан улам, «жомок терапиянын» төмөндөгүдөй: психоаналитикалык (иликтөөчү, талдоочу), психотерапевдик (дарылоочу), психокоррекциялык (оңдоочу, түзөтүүчү) жана психодиагностикалык (боолголоочу) деген төрт урунттуу багыты бар экенин байкайбыз. Анткени жомок сөзсүз түрдө, адамды «жаман сапаттардан арылтуучу, т.а. «дарылоочу», жакшы сапаттарга ылайык «оңолтуучу», жакшы жолго салуучу жана адамдын келечегин, тарбиясын, билимин, шык-жөндөмүн талдап, келечегин алдыртадан боолгоочу касиетке ээ.

Ушул жерден профессор Э.Мамбетакуновдун адам сапаттары тууралуу айткан бир ою көңүлдү бурбай койбойт. Ал «Адамдын жан дүйнөсү жана жетилүүсү жөнүндө» аттуу илимий макаласында акын Тоголок Молдонун чыгармаларын талдап келип, андан адамдын оң-терс сапаттарын санап-талдап көргөн да, оң сапаттары катары 22 мүнөздүү белгисин, ал эми терс сапаттарынан 52 ни белгилеген. Жыйынтыгында адамдын оң сапаттарынан көрөкчө терс сапаттары көбүрөөк болорун тастыктаган. Андан ары профессор: «Адамдын мына ушундай оң жана терс мүнөздөрүнүн пайдубалы жаш баланын жан дүйнөсүндө түзүлүп, калыптанышы...көп факторлорго көз каранды»-деп айтат да, ал факторлордун бири катары чөйрөнүн күчтүү таасири экенин белгилөө менен: «чөйрөнүн таасири балдардын бирине оң сапаттарды туу тутурса, экинчилерине терс касиеттерди жуктурат. Ошентип, жан дүйнөсү, мүнөздөрү ар кандай адамдар пайда болот».

Ушундан улам талдай келсек, деги адамда эмне деген гана жаман сапаттар, начар илдеттер бар-экенин ойго келбей койбойт. Караңызчы, алар адамдын сыртынан көрүнбөйт, анын мүнөзүндө, адамдар менен болгон мамилелешүүсүндө жана да жүрүм-турумунда жашынып жатат. Жашынып жатат да, кайсы бир кырдаалдарда баш көтөрүп чыгат. Адамдагы андай начар сапаттар анын мүнөзүн да, адамдар менен жасаган мамилелерин да, ал тургай жүрүм-турумун да илдет сыяктуу жабыркатып, бара-бара «айыкпас ооруга» айлантат, андан адамды «сакайтуу», т.а. кайра тарбиялоо кыйынга туруп калат.

Мына ушундай абалда адамга жомок сөзсүз жардамга келет. Жомок адамды мына ошондой жаман илдеттерден арылтат, айыктырат. Аны абалтадан ата-бабаларыбыз эң жакшы түшүнүшкөн. Жомоктордун «дарылык касиеттерин» туура баалап, балдарында жаман илдеттер жашабасын, аларга жукпасын, жугуп калса арылсын, тазалансын»- деп тилеп, эртели-кеч жомок айтып бе-

ришкен. Жаман менен жакшыны, ак менен караны ажыратып таанытышкан, жомок менен ыракатка бөлөшкөн, ойлонтушкан, турмуштук билимдерге үйрөтүшкөн.

Демек, баланын жан дүйнөсүн жабырланткан, бусуп-кирдеткен жаман сапаттарды кубалап, тазалоонун бир каражаты катары ата-бабаларыбыз, кыргыз атабыз менен кыргыз энебиз дагы элибиздин керемет жомокторун кеңири пайдаланууну билишкен.

Жомок айтуу өнөрү өзүнчө эле бир «элдик мастер класс» болуп кызмат кылган. Ал «мастер класс» - элдик педагогиканын бир формасы, анын идеяларын жайылтуучу маанилүү жол, ык болгон. Жомокчунун өзү - элдик педагог болгон, алар элдик педагогдун бийик үлгүсүн көрсөтүшкөн, т.а. ал жомокчу элдик «психотерапевттер» болушкан, «жомок терапиясы» менен алар элди «дарылаган», тарбиялаган, ондогон, түз жолго багыттап турган.

Бүгүнкү күндө фольклор бизге эмне үчүн керек? Ал дагы да, жогоруда айткандай, элдик педагогика менен элдик психотерапиянын курал-каражаты катары, өзүнүн тарыхый функциясын дагы да аткаруу менен, өсүп келаткан жаңы муундун жан дүйнөсүн буса турган жаман сапаттардан сактайт. Глобалдашуу мезгилинде жаңы муунду, жаңы кыргыз уулу менен кызын туура жолго багыттоо аркылуу, коомубузду да тазалап турат, Ата Журтубузду, улутубузду жаман илдеттерден коргойт.

Деги, алар кандай «илдеттер» жана кандай «оорулар»? Алсак, адамдын жеке мүнөзүндөгү терс сапаттар катары төмөндөгү сапаттарды эсептөөгө болот. Мисалы: ач көзүк, ичи тардык, уурудук, коркоктук, алсыздык, сабырсыздык, киши өлтүрүү, көркоолук, митаамдык, унутчаактык, аракеттик, акылсыздык, ыймансыздык, уйкучулук, жалкоолук, маңкурттук, ж.б. Мындай жаман сапаттар адамды ач көз кылат, ичи тар кылат, ууру кылдырат, коркок кылат, ыймансыз, акылсыз кылат, андай адамдар башкаларга да ошол «дарттарды» жугузуу менен «оорутушат», «жабыркатышат».

Ал эми адамдар менен мамилелешүүсүндөгү терс сапаттар кайсылар? Алар: өзүмчүлдүк, кекирейүүчүлүк, алдамчылык, жалганчылык, ушакчылык, ырксыздык, таарынчаактык, карөзөйлүк, текебердик, сыйлабастык, жемкордук, туруксуздук, эки жүздүүлүк, бетсиздик, кепжебестик, ташбоордук, сүткордук, кекчилдик, зөөкүрдүк, көржемелик, залымдик, зыкымдык ж.б. Мындай жаман сапаттар: адамдар менен болгон мамиледе өзүн гана ойлонтот, өз пайдасын гана көздөтөт, башканы адам катары көргөзбөйт, жалган айттырып, алдамчылыкка апкелет, карөзгөй жана текебер кылат, кекчил, зөөкүр жана көржемечи

кылат. Алар мындай терс сапаттары менен башка адамдарды да жабырлантат, азапка салат.

Ошондой эле, адамдын адамдык жүрүм-турумун бускан төмөндөгүдөй жаман илдеттер бар, мисалы: менменсинүү, кекирейүү, тартипсиздик, иретсиздик, камырабастык, адепсиздик, ыймансыздык, тойбостук, куйтулук, уятсыздук, зулумдук, ж.б. Мындай терс сапаттар адам кайда жүрсө ээрчип жүрөт, артынан калбайт, жүргөн-турган жерин бузат, менменсинтет, кекирейтет, кылган иши иретсиз болуп, тартипсиздик өкүм сүрөт, адепсиздик жана зулумдук менен уятсыздыктан улам адамдардын катарынан чыгарат.

Мындай илдеттерден адамды кандай гана медициналык дары болбосун айтыктыра албайт, анын андай дарысы да жок. Дарысы-бир гана адамгерчилик сапаттарга үндөгөн элдик жомоктор болгон жана да боло бермекчи. Бул турасында улуу акын А.Пушкиндин: «Элдик жомоктордун ар бири улуу поэма, анда кандай гана керемет күчтөр жатат. Каргыш тийген жаман сапаттар кечинде уккан жомоктордон улам кайда кеткени билбинбей жок болушат» деп эргүү менен айтканы-нагыз элдин «жомок терапиясын» өзү эмеспи?

Эми мындай суроо коелу: деги жомок адамдардагы мындай терс илдеттерден эмне менен дарылайт? Муну адамдар ойлонбойт деле жана элдик керемет жомокторду угуп жатып деле кантип андай сапаттарды жан дүйнөсүнөн кубалап чыкканын байкабай калат. Ансе да, элестетели, ага жомоктун ак пейил каармандары керемет-эстетикалык таасирлерди берет, окуялары күчтүү сезимдерге кабылдат, кырдаалдар түрдүү абалга апкелет, мүнөздөр ойго салат, гумандуу идеялар жан дүйнөнө нур чачып тазалайт, каармандардын жүрүм-туруму толгон-тот, үйрөтөт. Алардын бири-бири менен мамилелери адамды өзүнө аралаштырып, керемет дүйнөгө жетелейт, сөздөрү сезимдерге канат бүткөрөт, бийик оптимизм өргө көкөлөтөт. Мына ушунун баары адамды ойго салып, бир чечимге апкелет, мурдагыдай болгунду келтирбей, жан дүйнөндөн жаман илдеттерди кубалагынды келтирет, таза болгун келет, адамга жакшы мамиле жасап, коомдо адам катары жашагынды келтирет.

Эми дагы бир суроо: канткенде жомок адам ошондой жаман илдеттеринен арылта алат? Жомок, адегенде, адамды *ойлонтот*. Анан ийри олтуруп түз *кеңешүүгө* чакырат. Кеңешип отуруп, андай жаман сапаттардын кереги жок экенине *ишендирет*. Алардан арылбаса, адамдык сапаттан биротоло кетерин *эскерет*. Эл ичинде жаман илдеттерин ачып, *уятка салат*, укпай койсо, акырында *жазалайт*. «Жомок терапиясы» элдик жомоктордогу ушундай терс сапаттарга мисал

болгон терс каармандардын сапаттарын сындап, оң сапаттарга ээ оң каармандын үлгү сапаттары аркылуу ушинтип «дарылайт» жана «айыктырып», түз жолго салат.

Албетте, жогоруда айтылып өткөн ыкмалар-элдик тарбиянын турмуштук ыкмалары, методдору. Кыргыз элибиз дагы ошондой ыкмалар жана методдор менен улам жаңы муунуна билим берип, үйрөтүп, өнүктүрүп, тарбиялап, кыйшайса түзөп, кыйраса кайра куруп, бүгүнкү күнгө алып келген. Мына ушунун өзү – элибиздин нагыз «жомок терапиясы» болуп саналмакчы.

Адабияттар:

1. Бул ким? Ал эмне? (балдар энциклопедиясы), Б.,2004,260-б.

2. К.Юдахин, Русско-кыргызский словарь, Б., 200... , 778-б.
3. К.Юдахин, Кыргызча-орузча сөздүк, Ф.1984, 345-б.
4. М.Түлөгабылов, Кыргыз балдар адабиятынын тарыхы, Б.,1991, 73-б.
5. Э.Мамбетакунов, Адамдын жан дүйнөсү жана жетилүүсү жөнүндө», КББАнын кабарлары, Б., 2014, №2.
6. Грабенко Т. М., Зинкевич-Евстигнеева Т. Д., Практикум по креативной терапии. — СПб.: Речь, 2003.
7. Соколов Д. Ю. Сказки и сказкотерапия. — М.: Эксмо-пресс, 2001; 2005. — 224с.
8. Кудзилов Д. Б., Зинкевич-Евстигнеева Т.Д, Психодиагностика через рисунок в сказкотерапии. — СПб.: Речь,2003. — 146с.